

Нафус І.І.,
аспірант кафедри економічної теорії,
менеджменту і адміністрування,
Чернівецький університет імені Юрія Федьковича

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК КАТЕГОРІЯ ЕКОНОМІКО-ТЕОРЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Нафус І.І. Соціальний капітал як категорія економіко-теоретичного дослідження. У статті досліджено підходи до визначення поняття соціального капіталу у соціальних та поведінкових науках та його значення у функціонуванні соціально-економічних процесів. Виявлено характерні особливості соціального капіталу як економічної категорії та як фактора економічного розвитку. Обґрунтовано, що соціальний капітал може формуватися та нагромаджуватися на різних рівнях функціонування економічних відносин – нано-, мікро-, мезо-, макро- та мега- – і винагороджуватися певним видом доходу. Запропоновано власне визначення сутності соціального капіталу. Зазначено про необхідність міждисциплінарних досліджень соціального капіталу, що пов'язується з існуванням тісного взаємозв'язку між різними формами капіталу.

Ключові слова: соціалізація економіки; соціальний капітал; організаційна структура суспільства; господарські зв'язки; рівні нагромадження соціального капіталу.

Нафус И.И. Социальный капитал как категория экономико-теоретического исследования. В статье исследованы подходы к определению понятия социального капитала в социальных и поведенческих науках, его значение в функционировании социально-экономических процессов. Выявлены характерные особенности социального капитала как экономической категории и как фактора экономического развития. Обосновано, что социальный капитал может формироваться и накапливаться на различных уровнях функционирования экономических отношений – нано-, микро-, мезо-, макро- и мега- – и вознаграждаться определенным видом дохода. Предложено собственное определение сущности социального капитала. Указана необходимость междисциплинарных исследований социального капитала, что связано с существованием тесной взаимосвязи между различными формами капитала.

Ключевые слова: социализация экономики; социальный капитал; организационная структура общества; хозяйственные связи; уровни накопления социального капитала.

Nafus I.I. Social capital as a category of economic and theoretical research. The article analyzes approaches to the definition of the concept of social capital in social and behavioral sciences and its significance in the functioning of socio-economic processes. The characteristic features of social capital as an economic category and as a factor of economic development are revealed. It is substantiated that social capital can be formed and accumulated at different levels of the functioning of economic relations – nano-, micro-, meso-, macro- and mega- and remunerated by a certain type of income. Self-determination of the essence of social capital is proposed. The necessity of interdisciplinary researches of social capital, which is connected with the existence of close interrelation between different forms of capital, is indicated.

Key words: socialization of the economy; social capital; organizational structure of society; economic relations; levels of social capital accumulation.

Постановка проблеми. Соціальний капітал – це одна із ключових категорій низки соціальних та поведінкових наук, яка у сучасному світі постає як характеристика ринкового явища, визначає вартісні економічні відносини і набуває глобального масштабу як феномен ХХ – ХХІ ст. Представники різних наук розглядають соціальний капітал у взаємозв'язку та взаємозалежності з іншими формами капіталу – людським, культурним, символічним, інформаційним, інтелектуальним, економічним, фізичним. Сьогодні він визначається не просто як метафора для означення тенденції етапу самоорганізації розвитку суспільства, але і як чинник визначення вектору суспільства знання, мережі поширення позитивного досвіду співпраці, морально-культурної системи норм, діалогічного способу мислення та взаємодії в суспільстві.

Соціальний капітал має велике значення у поясненні внутрішньої організаційної структури суспільства та специфіки системи економічних відносин. Він є структурною компонентою цивілізованого суспільства, закріпленою неформальними нормами. Його структура неоднорідна, формується під впливом найрізноманітніших чинників, тому має національний неповторний характер.

Соціальний капітал формується на різних рівнях господарських зв'язків, представляє формальні і неформальні стосунки, які дають змогу обмінюватися інформацією, переймати досвід, сприяють розв'язанню проблем одних агентів соціальних стосунків за рахунок інших. У цьому розумінні його можна уявити як «систему формальних і неформальних суспільних інститутів, які представляють внутрішню організаційну

структуру економічної системи, мають свою культуру, норми поведінки, інтереси, моральні принципи, визначеним чином взаємодіють між собою, встановлюючи механізми реалізації їхніх економічних і соціальних цілей та міру відповідальності за їх досягнення» [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вважається, що поняття соціального капіталу сформувалося у соціології наприкінці ХХ ст. Праці відомих соціологів Дж. Коулмена, П. Бурдьє, Р. Патнема, Ф. Фукуями визначають ключові концепції соціального капіталу: індивідуалістичну концепцію П. Бурдьє; мережевий підхід до визначення соціального капіталу Дж. Коулмана; інституційний підхід Р. Патнема; ціннісний підхід Ф. Фукуями [1; 2; 3; 6]. Сьогодні у дослідженні сутності соціального капіталу існують такі основні підходи, як:

1) соціо-антропологічний, заснований на уявленнях про природні прагнення людей до об'єднання. Вважається, що вперше у 1921 р. Л. Ханіфан у праці «Общинний центр» висунула тезу про те, що соціальний капітал належить до таких людських якостей, які у звичайному житті називаються доброзичливістю (прихильністю), дружбою, соціальними взаєминами між індивідуумами й усередині родини, що створюють соціальні осередки суспільства. Ф. Фукуяма вже на початку ХХІ ст. також підкреслює біологічну основу соціального порядку і бачить корені соціального капіталу в людській природі;

2) соціологічний, у якому соціальний капітал розглядається як норми, мережі й організації, за допомогою яких індивіди матимуть користь. Особлива увага надається соціальним мережам, що здобувають найбільшу значущість у суспільстві, де довіра формальним організаціям є низькою. Американський соціолог Р. Роуз уперше визначив поняття соціального капіталу як сукупності формальних і неформальних соціальних мереж, які використовуються в умовах організаційної неефективності, що є наслідком неефективного менеджменту держави. Він зауважив, що соціальні мережі відіграють важливу роль у забезпеченні ефективності функціонування економічних систем, показав, що існує принципове розходження соціальних мереж, що існують у країнах із розвинутою економікою й у країнах із перехідною економікою, роблячи акцент на тому, що в останніх індивіди для досягнення своїх цілей набагато частіше задіюють неформальні мережі [19];

3) економіко-інституціональний, підставою якого є твердження, що люди під час взаємодії одне з одним прагнуть до максимальної індивідуальної корисності і використовують ресурси СК під час здійснення різних видів діяльності. За такого підходу акценти зосереджені на інституціональних стратегіях індивідуума в умовах альтернативних можливостей використання часу;

4) політологічний підхід, у якому підкреслюється роль інститутів, політичних і соціальних норм у формуванні людської поведінки. За такого підходу трактування СК визначається як відносини і норми, що формують кількість і якість соціальних взаємодій у суспільстві, а соціальна єдність визначається як найважливіший фактор економічного процвітання і стійкого розвитку. Мережі виявляються результатом співдружності людей, що довіряють одне одному, навіть тоді, коли довіра є, по суті, побічним продуктом асоціації. Індивіди, що довіряють один одному, спілкуються для того, щоб створювати асоціації в різних сферах діяльності:

від хору і спортивних груп до робочих місць, і в такий спосіб вони зміцнюють взаємну довіру [цит. за 13].

На цих підходах сформувалося сучасне розуміння соціального капіталу, що конкретизується низкою теоретичних концепцій, які утворюють системне міждисциплінарне уявлення про розвиток соціального капіталу на рубежі ХХ – ХХІ ст.: теорії людського капіталу, соціального простору, мереж; концепції соціального інституціоналізму, етатизму, економіки знань, корпоративної соціальної відповідальності, корпоративної соціальної сумлінності, корпоративного егоїзму, корпоративного альтруїзму, розумного егоїзму, зацікавлених сторін, корпоративного громадянства, соціального партнерства [14, с. 148].

Більшість теорій соціального капіталу орієнтовані на визначення його сутності і ролі із соціологічного погляду. Однак сьогодні він починає відігравати все більшу роль в економічних відносинах, але економіко-теоретичних досліджень його сутності, функцій, взаємозв'язку з іншими формами капіталу, на наш погляд, недостатньо.

Формулювання цілей статті. Метою статті є узагальнення теоретико-методологічних підходів до визначення сутності та виокремлення економічного змісту соціального капіталу – його характеристик та особливостей порівняно з іншими формами капіталу.

Виклад основного матеріалу. У політико-економічному визначенні будь-яка форма капіталу має характеризуватися п'ятьма конституйованими властивостями. Капітал має виглядати як: 1) обмежений господарський ресурс; 2) такий, що накопичується, господарський ресурс; 3) ресурс, що володіє певною ліквідністю, здатністю перетворюватися в грошову форму; 4) вартість, що відтворюється у процесі безперервного кругообігу форм; 5) вартість, що приносить нову, додаткову вартість. Отже, як зазначає В. Радасв, у визначенні капіталу як економічної категорії необхідно позиціонувати його як накопичений господарський ресурс, що включений у процеси відтворення і зростання вартості шляхом взаємної конвертації своїх різноманітних форм [18]. У характеристики соціального капіталу також важливо зазначити його приналежність – форму власності та її інституціональне обґрунтування. Він не є атрибутом окремої людини. Його основу формують мережі соціальних зв'язків, які використовуються для транслювання інформації, економічних ресурсів, взаємного навчання правил поведінки, формування репутації. На основі соціальних мереж, які часто мають тенденцію до відносної замкнутості, складається інституційна основа соціального капіталу – приналежність до певного соціального кола, або членство в групі. Різниця у формі і масштабах власності на соціальний капітал зумовлює стратифікаційні відмінності у межах мережевої системи. Вони пов'язані з нерівним доступом до соціальних мереж, які можуть бути мобілізовані індивідом або групою, а отже, до сукупності зобов'язань (головним чином, неформальних), зосереджених у цих мережах.

Низку характеристик соціального капіталу як економічного поняття констатують також В. Буркінський і В. Горячук, зазначаючи, що соціальний капітал:

– є фактором виробництва, який спільно з фізичним і людським капіталами забезпечує створення додаткової вартості, сприяє підвищенню продуктивності мате-

ріального виробництва та досягненню певних цілей, яких за його відсутності досягти неможливо (останнє стосується насамперед завдань, для вирішення яких необхідна консолідація людського капіталу);

- є суспільним благом, яке поділяється групою, відображає більшою мірою відносини, ніж власність окремої людини;

- створюється за допомогою інвестицій, але не в такій безпосередній формі, як у ситуації з фізичним і людським капіталом (оцінити ці інвестиції та визначити віддачу від них досить складно);

- подібно до людського капіталу зростає у процесі використання і зменшується, якщо тривалий час не використовується;

- є обмеженим ресурсом, дефіцит якого зменшує економічні можливості окремих людей, їхніх груп і суспільства загалом;

- має ліквідність і може конвертуватися в інші види капіталу;

- його нерівномірний розподіл впливає на стратифікацію суспільства [7, с. 70].

Проаналізувавши інші концептуальні підходи щодо визначення сутності та формування соціального капіталу, можна узагальнити, що соціальний капітал як економічна категорія має такі характерні риси: виступає однією із форм капіталу (поряд із фізичним, людським, інтелектуальним та ін.); є нематеріальною формою капіталу, суспільним ресурсом; основою формування соціального капіталу є мережа соціальних зв'язків, соціальна згуртованість, сукупність етичних норм і довіра; є багатofункціональним; вирізняється низьким ступенем формалізації; пов'язаний з можливістю отримувати певні переваги або досягати певних результатів, а отже, є продуктивним; у процесі свого невикористання соціальний капітал втрачається, обсяги його зменшуються; зношується не у процесі вживання, а через незастосування; його нелегко побачити і виміряти, важко створити втручанням ззовні; уряди сильно впливають на рівень і тип соціального капіталу, доступного індивідам для докладання зусиль щодо досягнення довгострокового розвитку [5; 9, с. 179].

Як фактор економічного розвитку соціальний капітал має такі характеристики: є ресурсом, в який можуть бути інвестовані інші ресурси в очікуванні майбутніх прибутків від інвестицій; може бути застосований для різного використання, оскільки одна і та сама мережа соціальних зв'язків індивідів може забезпечувати їм доступ до різних ресурсів і цінностей; може бути конвертований (до певної міри) в інші форми капіталу, адже соціальні мережі та їх атрибути (зв'язок, зобов'язання, довіра) можуть забезпечити отримання фінансового і матеріального капіталу; порівняно з іншими формами капіталу соціальний капітал найменш ліквідний; щоб залишатися продуктивним, він вимагає спільних зусиль декількох сторін (учасників бізнес-проекту, мережі постачальників і споживачів, корпорацій та ін.); активне використання соціального капіталу одними учасниками мережі за рахунок інших може знижувати обсяг соціального капіталу, відтвореного соціальною мережею загалом. Додамо також, що соціальний капітал може формуватися та нагромаджуватися на різних рівнях функціонування економічних відносин – нано-, мікро-, мезо-, макро- та мега- – і винагороджуватися певним видом доходу.

На багаторівневому механізмі нагромадження соціального капіталу наголошують такі дослідники, як Н. Пачева, С. Сисоев, М. Рябінчук, Н. Ларіонова, І. Дискін та ін. [11; 16; 19; 20]. Характеристика нанорівня соціального капіталу стосується його функціонування у домогосподарствах, він втілений у сімейних відносинах, належить до особистих стосунків членів домогосподарств. На думку Д.В. Єлісєєвої [11], на нанорівні внаслідок особистих стосунків формується так званий капітал відносин (the relational capital), що характерний для окремої особи. Він складається з ресурсів та вигоди, які може отримати актор від взаємодії з іншими акторами. Чим більша кількість учасників, вища цінність ресурсів, тим менші інвестування та втрати часу необхідні. До основних видів соціального капіталу нанорівня належать: а) статусний (positional capital), б) трастовий (trust capital) і в) капітал зобов'язань (obligation capital) [4, с. 20]. Статусний капітал залежить від кількості контактів та різних переваг, які можуть бути мобілізовані через ці контакти. Трастовий капітал детермінований очікуваннями, цінністю ресурсів і вигодами, які можна отримати. У формуванні трастового капіталу особливого значення набуває довіра. Капітал зобов'язань у такий спосіб складається з числа зобов'язань, цінності ресурсів і переваг, що ці зобов'язання здатні активувати.

Соціальний капітал нанорівня визначається закладеним потенціалом соціальної взаємодії (комунікативні компетенції, рівень людського капіталу та інші) та причетністю індивіда до різного роду соціальних структур. Це стосується, наприклад, підприємницьких здібностей та здатності ефективно займатися підприємницькою діяльністю. Розмір соціального капіталу цього рівня визначається як інвестиціями (витрати на формування і підтримку особистих зв'язків, витрати на підтримку широкої мережі соціальних контактів, витрати, пов'язані зі зміцненням власної позиції в групі), так і індивідуальними особливостями людини.

Соціальний капітал мікрорівня визначається діяльністю людей всередині організації та має такі системні властивості, як співпраця, взаємодопомога, корпоративна культура, репутація, імідж, бренд – характеристики відносин усередині організації та поза нею. З економічного погляду, соціальний капітал мікрорівня впливає на зростання ефективності діяльності за допомогою формування поведінки людей і зниження трансакційних витрат, які виникають під час пошуку інформації, ведення переговорів та укладання контрактів, захисту прав власності, дотримання договірних зобов'язань та ін. Нагромадження соціального капіталу на мезорівні реалізується у відносинах між економічними суб'єктами регіону, галузей, спілок, кластерів, горизонтально і вертикально інтегрованих компаній. Зрілість соціального капіталу на мезорівні здійснює значний вплив на стабільність соціально-економічного розвитку регіону, визначає ефективність розвитку територіальних громад, розв'язання соціальних проблем регіону. Соціальний капітал макrorівня реалізується у масштабах економічної системи загалом.

Макrorівень соціального капіталу свідчить про якість функціонування політичної та соціально-економічної інституційної організації суспільства.

Отже, кожен наступний рівень усупільнення соціального капіталу змінює характер відносин із контрагентами, а також ступінь відчутності, конкретності вигоди,

одержуваної індивідом у результаті входження в ті чи інші соціально-економічні відносини. Соціальний капітал різного виду є джерелом різного типу доходів для господарюючих суб'єктів. Тому вчені звертають увагу на вигоди, що здобуваються цими суб'єктами з реалізації соціального капіталу на кожному з рівнів його усупільнення. Так, С. Діскін визначає такі вигоди як соціальну ренту. Погоджуючись із трактовками М. Курбатової і Н. Опаріної, він доповнює визначення умов і причин утворення соціальної ренти на різних рівнях усупільнення соціального капіталу, визначаючи соціальну ренту як частку прибутку, яку отримують за рахунок створення локального інституційного середовища і яка витягується за рахунок розвитку соціального порядку – використання соціального капіталу, накопиченого в країні або навіть у відповідному регіоні [10].

Висновки. Соціальний капітал можна визначити як економічний нематеріальний ресурс, що формується як сукупність структурно оформлених соціальних відносин на різних рівнях функціонування економіки завдяки соціальним мережам, довірі цінностям і нормам взаємної поведінки та забезпечує його власникам доступ до різноманітних благ, а також додаткові можливості підвищувати ефективність колективної діяльності та отримувати економічні вигоди у вигляді соціальної ренти.

Разом із тим варто зазначити, що економічна сутність соціального капіталу не вичерпує його значення у соціалізації економічних відносин, оскільки він має багатофункціональний характер та безпосередньо пов'язаний з іншими формами капіталу, може в них конвертуватися, підвищувати ефективність використання виробничого та якості людського капіталу. Щоб залишатися продуктивним, соціальний капітал повинен постійно підтримуватися і нагромаджуватися. Чим активніше використовується соціальний капітал, тим імовірніше, що соціальні зв'язки будуть нарощувати здатність генерувати більший обсяг ресурсів. Він має фундаментальну відмінність від всіх інших форм капіталу, оскільки формується у відносинах індивідів, є «властивістю структури соціальних відносин і втрачається, якщо втрачаються соціальні зв'язки» [14]. Міждисциплінарний характер дослідження соціального капіталу пов'язаний з існуванням тісного взаємозв'язку між різними формами капіталу, який виявляється у реальній життєдіяльності суспільства. Подальше дослідження соціального капіталу має конкретизуватися у поясненні форм його існування та механізмів нагромадження на різних рівнях функціонування економіки.

Список використаних джерел:

1. Bourdieu P. The Forms of Capital / P. Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / in Richardson, John G., ed. New York : Greenwood, 1986. P. 241–258.
2. Coleman J. Foundations of Social Theory / J. Coleman. Cambridge. MA and London. England: The Belknap Press of Harvard University Press, 1990. 1014 p.
3. Coleman J. Social capital in the creation of human capital / J. Coleman // The American Journal of Sociology, 1988. – № 94 (Supplement). P. 95–120.
4. Lin N. A Network Theory of Social Capital / Nan Lin. New York: Duke University, 2005. 25 p.
5. Ostrom E. Social capital: A fad or fundamental concept? // Social Capital: A Multifaceted Perspective / ed. by P. Dasgupta, I. Seragilden. Washington, D.C.: The World Bank, 2000. P. 172–214.
6. Putnam R. Bowling a lone : The Collapse and Revival of American Community / R. Putnam. N.Y., 2000. 345 p.
7. Буркинський Б. В. Соціальний капітал: сутність, джерела та структура, оцінка / В. Буркинський, В. Горячук // Економіка України. 2012. № 1(614). С. 6–81.
8. Галушка З.І. Соціалізація трансформаційної економіки: закономірності та суперечності / З.І. Галушка. Монографія. Чернівці, ЧНУ, 2009. 404 с.
9. Гриненко А.М. Сучасні підходи щодо визначення понять соціальної згуртованості та соціального капіталу / А.М. Гриненко, В.В. Кирилюк // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2017. № 1. С. 135–141.
10. Діскін І.Е. Социальный капитал в глобальной экономике // Обществ. науки и современность. 2003. № 5. С. 150–159.
11. Єлісеєва Л.В. Економічний зміст та види соціального капіталу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 22. Частина 1. 2017. С. 8–11.
12. Кіреєва О.Б. Тенденції розвитку соціального капіталу / О. Кіреєва // URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-01/KireevaStat.pdf>.
13. Клокар О.О. Теоретико-методологічні засади дослідження формування та розвитку соціального капіталу / О. Клокар // Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 9. Частина 6. 2014. С. 147–151.
14. Коньков Александр Тимофеевич. Социальный капитал как концепция экономической социологии и его роль в системе экономического взаимодействия. Год: 2007. URL: <http://cheloveknauka.com/sotsialnyy-kapital-kak-kontseptsiya-ekonomicheskoy-sotsiologii-i-ego-rol-v-sisteme-ekonomicheskogo-vzaimodeystviya>.
15. Курбатова М.В. Социальный капитал предпринимателя: формы его проявления и особенности в современной российской экономике / М.В. Курбатова, Н.Ф. Апарина // Экон. вестн. Ростов. гос. ун-та. Ростов, 2008. № 4. С. 45–61.
16. Пачева Н.О. Социальный капитал как основа развития эффективного менеджменту / Н.О. Пачева // URL: <http://www.sworld.education/conference/year-conference-sw/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/dec-2016>.
17. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В.В. Радаев // Экономическая социология. 2002. Т. 3. № 4. С. 20–32.
18. Роуз Р. Достижение целей в квазисовременном обществе : социальные сети в России / Р. Роуз // Общественные науки и современность. 2002. № 3. С. 15–23.
19. Рябінчук М.В. Соціальний капітал: структура та зміст / М.В. Рябінчук // ВІСНИК НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 2'2012. С. 59–64.
20. Сысоев С. Проблемы выявления структуры и функций социального капитала / С. Сысоев // Научные труды ДонНТУ. Серия «Экономика». 2007. Вып. 31-1. С. 176–181.